

دانشکده‌ی علوم تربیتی و روان‌شناسی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی روان‌شناسی تربیتی

بررسی رابطه‌ی بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی:
نقش واسطه‌گری انگیزش تحصیلی

به کوشش

مه‌دی برزگر

استاد راهنما:

دکتر محبوبه فولادچنگ

۱۳۹۳

چکیده

بررسی رابطه‌ی بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی: نقش واسطه‌گری انگیزش

تحصیلی

به کوشش

مه‌دی برزگر

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش واسطه‌گری انگیزش تحصیلی در رابطه‌ی بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه صورت پذیرفت. شرکت‌کنندگان این پژوهش شامل ۳۱۳ نفر (۱۶۵ دختر و ۱۴۸ پسر) از دانش‌آموزان دبیرستان‌های شیراز بودند که بر اساس روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. به منظور بررسی متغیرهای پژوهش، هر یک از شرکت‌کنندگان، پرسش‌نامه‌های ویژگی‌های شخصیتی (کلدبرگ، ۱۹۹۱)، انگیزش تحصیلی (لپر و همکاران، ۲۰۰۵) و تاب‌آوری تحصیلی (مارتین، ۲۰۰۳) را تکمیل نمودند. پایایی ابزارهای پژوهش به وسیله‌ی ضریب آلفای کرونباخ و روایی آن‌ها به کمک همبستگی درونی و تحلیل عاملی تعیین شد. نتایج تحلیل مسیر نشان داد که انگیزش تحصیلی در رابطه‌ی بین وظیفه‌مداری و گشودگی در تجربه با تاب‌آوری تحصیلی دارای نقش واسطه‌گری کامل می‌باشد. هم‌چنین، نتایج حاکی از آن بود که از بین ویژگی‌های شخصیتی، وظیفه‌مداری و گشودگی در تجربه پیش‌بین مثبت و معنادار انگیزش درونی، توافق‌پذیری پیش‌بین منفی و معنادار انگیزش بیرونی و روان‌نژندی پیش‌بین مثبت و معنادار انگیزش بیرونی می‌باشد. در پایان، به منظور بررسی تفاوت‌های جنسیتی در متغیرهای پژوهش از آزمون آماری t برای گروه‌های مستقل استفاده گردید و مشخص گردید بین میانگین نمرات دختران و پسران در ویژگی شخصیتی توافق‌پذیری تفاوت معناداری به نفع دختران وجود دارد. در زمینه‌ی انگیزش تحصیلی، میانگین نمرات پسران در بعد انگیزش بیرونی بطور معناداری بالاتر از دختران بود. در خصوص تاب‌آوری تحصیلی تفاوت معناداری بین میانگین نمرات دو جنس دیده نشد.

کلیدواژه‌ها: ویژگی‌های شخصیتی، انگیزش تحصیلی، تاب‌آوری تحصیلی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مقدمه
۱-۱-۱-۱	کلیات.....
۳-۲-۱	بیان مسأله.....
۵-۳-۱	اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۶-۴-۱	اهداف پژوهش.....
۶-۴-۱-۱	هدف اصلی.....
۶-۴-۱-۲	هدف فرعی.....
۶-۵-۱	سؤالات پژوهش.....
۶-۵-۱-۱	سؤالات اصلی.....
۷-۵-۱-۲	سؤال فرعی.....
۷-۶-۱	تعاریف مفهومی متغیرها.....
۷-۶-۱-۱	ویژگی‌های شخصیتی.....
۸-۶-۱-۲	انگیزش تحصیلی.....
۸-۶-۱-۳	تاب‌آوری تحصیلی.....

فصل دوم: مبانی نظری و تحقیقات پیشین

۱۰-۱-۲	مبانی نظری.....
۱۰-۱-۱-۲	ویژگی‌های شخصیتی.....
۱۷-۲-۱-۲	انگیزش تحصیلی.....
۱۷-۲-۱-۲-۱	رویکردهای مختلف انگیزشی.....
۱۷-۲-۱-۲-۱-۱	رویکرد رفتاری.....
۱۸-۲-۱-۲-۱-۲	رویکرد شناختی.....
۱۸-۲-۱-۲-۱-۳	رویکرد انسان‌گرایی.....
۲۰-۲-۱-۲-۱-۴	رویکرد اجتماعی-فرهنگی.....

- ۲۰.....۲-۱-۲-۱-۵- رویکرد تعامل انتظار و ارزش
- ۲۱.....۲-۱-۲-۱-۶- نظریه‌ی انگیزش پیشرفت
- ۲۲.....۲-۱-۲-۱-۷- نظریه‌ی اسناد
- ۲۲.....۲-۱-۲-۲-۲- دیدگاه‌های انگیزش درونی
- ۲۳.....۲-۱-۲-۲-۱-۱- انگیزش تأثیرگذاری
- ۲۳.....۲-۱-۲-۲-۲- برانگیختگی و ناهمخوانی
- ۲۳.....۲-۱-۲-۲-۳- انگیزش تسلط
- ۲۶.....۲-۱-۲-۲-۴- کنترل ادراک شده
- ۲۷.....۲-۱-۲-۲-۵- نظریه‌ی خودمختاری
- ۲۸.....۲-۱-۲-۳- منابع انگیزش درونی
- ۲۹.....۲-۱-۳- تاب‌آوری
- ۳۱.....۲-۱-۳-۱- مدل‌های تاب‌آوری
- ۳۱.....۲-۱-۳-۱-۱- مدل‌های مفهومی تاب‌آوری
- ۳۳.....۲-۱-۳-۱-۲- مدل گارمزی، ماستن و تلگن
- ۳۳.....۲-۱-۳-۱-۳- مدل فرآیندی تاب‌آوری (کامپفر، ریچاردسون، نیگر و جنسن)
- ۳۴.....۲-۱-۳-۱-۴- مدل کامپفر
- ۳۵.....۲-۱-۳-۲- ماهیت چندبعدی بودن سازه‌ی تاب‌آوری
- ۳۷.....۲-۲- تحقیقات پیشین
- ۳۷.....۲-۲-۱- ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی
- ۴۰.....۲-۲-۲- ویژگی‌های شخصیتی و انگیزش تحصیلی
- ۴۰.....۲-۲-۳- انگیزش تحصیلی و تاب‌آوری تحصیلی
- ۴۱.....۲-۲-۴- تفاوت‌های جنسیتی در متغیرهای پژوهش
- ۴۱.....۲-۲-۴-۱- تفاوت‌های جنسیتی در ویژگی‌های شخصیتی
- ۴۲.....۲-۲-۴-۲- تفاوت‌های جنسیتی در انگیزش تحصیلی
- ۴۴.....۲-۲-۴-۳- تفاوت‌های جنسیتی در تاب‌آوری تحصیلی
- ۴۵.....۲-۳- فرضیه‌های پژوهش

فصل سوم: روش پژوهش

- ۳-۱- طرح پژوهش، بیان متغیرها و نحوه‌ی تغییر یا کنترل آن‌ها ۴۷
- ۳-۲- جامعه‌ی آماری، شرکت‌کنندگان و روش انتخاب آن‌ها ۴۷
- ۳-۳- تعریف عملیاتی متغیرها ۴۸
- ۳-۳-۱- ویژگی‌های شخصیتی ۴۸
- ۳-۳-۲- انگیزش تحصیلی ۴۸
- ۳-۳-۳- تاب‌آوری تحصیلی ۴۸
- ۳-۴- ابزارهای پژوهش ۴۸
- ۳-۴-۱- پرسش‌نامه‌ی ویژگی‌های شخصیتی ۴۸
- ۳-۴-۲- مقیاس انگیزش تحصیلی ۵۱
- ۳-۴-۳- پرسش‌نامه‌ی تاب‌آوری تحصیلی ۵۲
- ۳-۵- روش اجرا ۵۲
- ۳-۶- شیوه‌ی تجزیه و تحلیل اطلاعات ۵۳

فصل چهارم: یافته‌ها

- ۴-۱- یافته‌های توصیفی متغیرهای پژوهش ۵۵
- ۴-۲- ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش ۵۵
- ۴-۳- یافته‌های مربوط به فرضیات و سؤالات پژوهش ۵۷
- ۴-۳-۱- پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی ۵۷
- ۴-۳-۲- پیش‌بینی انگیزش تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی ۵۸
- ۴-۳-۳- پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی بر اساس انگیزش تحصیلی با کنترل ویژگی‌های شخصیتی ۶۰
- ۴-۳-۴- نقش واسطه‌گری انگیزش تحصیلی در ارتباط بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی ۶۱
- ۴-۳-۵- تفاوت‌های جنسیتی در متغیرهای پژوهش ۶۲

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

- ۱-۵- بحث و بررسی یافته‌های تحقیق ۶۵
- ۱-۱-۵- پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی براساس ویژگی‌های شخصیتی ۶۵
- ۲-۱-۵- پیش‌بینی انگیزش تحصیلی براساس ویژگی‌های شخصیتی ۶۶
- ۳-۱-۵- پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی براساس انگیزش تحصیلی ۶۹
- ۴-۱-۵- انگیزش تحصیلی به عنوان متغیر واسطه‌ای در رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی ۷۰
- ۲-۵- تفاوت‌های جنسیتی در متغیرهای پژوهش ۷۲
- ۱-۲-۵- ویژگی‌های شخصیتی و تفاوت‌های جنسیتی ۷۲
- ۲-۲-۵- انگیزش تحصیلی و تفاوت‌های جنسیتی ۷۳
- ۳-۲-۵- تاب‌آوری تحصیلی و تفاوت‌های جنسیتی ۷۴
- ۲-۵- کاربردهای نظری و عملی پژوهش ۷۴
- ۳-۵- پیشنهاد‌های پژوهشی ۷۵
- ۴-۵- محدودیت‌های پژوهش ۷۶

فهرست منابع

- منابع فارسی ۷۸
- منابع انگلیسی ۸۱

پیوست‌ها

- پیوست الف: پرسش‌نامه‌ی ویژگی‌های شخصیتی ۹۱
- پیوست ب: مقیاس انگیزش تحصیلی ۹۴
- پیوست ج: پرسش‌نامه‌ی تاب‌آوری تحصیلی ۹۶

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱-۳: توزیع فراوانی شرکت‌کنندگان در پژوهش به تفکیک ناحیه‌ی آموزشی، جنسیت و مقطع تحصیلی..... ۴۷
- جدول ۲-۳: نتایج تحلیل عاملی پرسش‌نامه‌ی ویژگی‌های شخصیتی ۵۰
- جدول ۱-۴: یافته‌های توصیفی متغیرهای پژوهش ۵۵
- جدول ۲-۴: ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش ۵۶
- جدول ۳-۴: پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیت..... ۵۷
- جدول ۴-۴: پیش‌بینی انگیزش تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی ۵۹
- جدول ۵-۴: پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی بر اساس انگیزش تحصیلی با کنترل ویژگی‌های شخصیتی.. ۶۰
- جدول ۶-۴: تفاوت‌های جنسیتی در متغیرهای پژوهش ۶۲

فهرست شکل ها و نمودارها

- شکل ۱-۱: مدل مفهومی پژوهش حاضر ۴
- نمودار ۱-۴: پیش‌بینی تاب‌آوری تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی ۵۸
- نمودار ۲-۴: پیش‌بینی انگیزش تحصیلی بر اساس ویژگی‌های شخصیتی ۶۰
- نمودار ۳-۴: مدل نهایی پژوهش ۶۲

فصل اول

۱-۱- کلیات

تاب‌آوری تحصیلی^۱ یکی از ابعاد تاب‌آوری است که به حیطة‌ی پیشرفت تحصیلی در روان‌شناسی تربیتی مرتبط است. وانگ، هارتال و والبرگ^۲ (۱۹۹۷) تاب‌آوری در محیط آموزشی را به عنوان احتمال موفقیت بسیار بالا در مدرسه و سایر موقعیت‌های زندگی به رغم مصائب و دشواری‌های محیطی می‌دانند. در محیط آموزشی دانش‌آموزانی که دارای تاب‌آوری هستند، با وجود موانع و مشکلات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی احتمال موفقیت بالاتری دارند (کابرا و پادیلا^۳، ۲۰۰۴). ماستن^۴ (۲۰۰۴) نیز تاب‌آوری تحصیلی را به عنوان توانایی دانش‌آموز در کنار آمدن مؤثر با موانع، استرس، فشار و به طور کلی عوامل تهدیدکننده معرفی می‌کند. دانش‌آموزان دارای تاب‌آوری تحصیلی کسانی هستند که انگیزه‌ی پیشرفت بالایی را در خود نگه می‌دارند و عملکرد بهینه‌ی خود را با وجود وقایع استرس‌زای محیطی و یا شرایطی که آن‌ها را در موضع عملکرد ضعیف تحصیلی و حتی ترک تحصیل قرار می‌دهد، حفظ می‌کنند (آلوا^۵، ۱۹۹۱).

بررسی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری تحصیلی در سال‌های اخیر رو به فزونی گذاشته است. درباره‌ی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری تحصیلی تحقیقات به دو دسته عوامل درون‌فردی و برون‌فردی اشاره کرده‌اند (گارمزی^۶، ۱۹۸۵؛ السون و بوند^۷، ۲۰۰۲). از جمله عوامل درون‌فردی مؤثر بر تاب‌آوری که از دیرباز نظر متخصصان علوم رفتاری را به خود جلب کرده‌است، ویژگی‌های شخصیتی^۸ است. شخصیت را شاید بتوان اساسی‌ترین موضوع علم روان‌شناسی دانست زیرا محور اساسی بحث در زمینه‌هایی مانند یادگیری، انگیزه، ادراک، تفکر، عواطف و احساسات است (کریمی، ۱۳۸۹).

در زمینه‌ی ویژگی‌های شخصیتی نظریات مختلفی مطرح شده است که از بین این نظریه‌ها می‌توان به الگوی پنج عاملی کاستا و مک‌کرا^۹ (۱۹۹۲) و گلدبرگ^{۱۰} (۱۹۸۱) اشاره کرد. این پنج عامل عبارتند از:

---

^۱ Academic resiliency

^۲ Wang, Haertal & Walberg

^۳ Cabrera & Pdilla

^۴ Masten

^۵ Alva

^۶ Garnezy

^۷ Olson & Bond

^۸ Personality traits

^۹ Costa & Mccrae

^{۱۰} Goldberg

روان‌نژندی^۱، برون‌گرایی^۲، گشودگی در تجربه^۳، توافق‌پذیری^۴ و وظیفه‌مداری^۵ که هر یک از این عوامل در در بروز رفتارهای خاص دارای اهمیت هستند.

هر عامل مرکب از شش صفت شخصیتی در سطح پایین‌تر است که عبارتند از: گشودگی در تجربه (خیالبافی، زیبایی‌شناسی، احساسات، فعالیت‌ها، ایده‌ها و ارزش‌ها)، وظیفه‌مداری (شایستگی، نظم، وظیفه‌شناسی، کوشش برای پیشرفت، خویشتنداری و تأمل)، برون‌گرایی (گرمی، گروه‌جویی، خودابرازی، فعال بودن، هیجان‌خواهی و هیجانان مثبت)، توافق‌پذیری (اعتماد، درستی، نوع‌دوستی، اجابت، فروتنی و مهربانی) و روان‌نژندی (اضطراب، خشونت، افسردگی، کم‌رویی، تکانش‌گری و آسیب‌پذیری).

از طرف دیگر تحقیقات نشان داده‌اند که شخصیت روی انگیزش تحصیلی تأثیر می‌گذارد. برای مثال نتایج پژوهش‌های عابدی، عریضی و سبحان‌نژاد (۲۰۰۵)، واگرن و فاندرا^۶ (۲۰۰۷) به وجود رابطه‌ی مثبت و منفی بین انگیزش تحصیلی و برخی ویژگی‌های شخصیتی اشاره کرده‌اند. انگیزش تحصیلی به رفتارهایی اطلاق می‌گردد که منجر به یادگیری و پیشرفت می‌شود (مسئلی^۷، ۲۰۰۷). به عبارت دیگر، انگیزش تحصیلی، تمایل فراگیر است به آن که کاری را در قلمرو خاصی به خوبی انجام دهد و عملکردش را به طور خودجوش ارزیابی کند (پینتریچ و شانک^۸، ۲۰۰۰). با این انگیزه، افراد تحرک لازم را برای به پایان رساندن موفقیت‌آمیز یک تکلیف، رسیدن به هدف یا دستیابی به درجه‌ی معینی از شایستگی در کار خود دنبال می‌کنند تا بتوانند در امر یادگیری و پیشرفت تحصیلی موفقیت کسب کنند (ریو و مارشال^۹، ۲۰۰۵، ترجمه‌ی سید محمدی، ۱۳۸۹).

صاحب‌نظران، انگیزش را به دو گروه اصلی، یعنی انگیزش درونی^{۱۰} و بیرونی^{۱۱} تقسیم کرده‌اند. انگیزش درونی همان انگیزش دست‌زدن به یک فعالیت به خاطر خود آن فعالیت است. کسانی که انگیزش درونی دارند، به این دلیل روی تکلیف کار می‌کنند که آن را خوشایند می‌دانند. برای آنان انجام تکلیف به خودی خود پاداش است و نیاز به پاداش آشکار و دیگر الزامات محیطی و بیرونی نیست. انگیزش بیرونی، انگیزشی است جهت انجام کاری که وسیله‌ای برای هدفی دیگر است. افرادی که با محرک‌های بیرونی برانگیخته

---

^۱ Neuroticism
^۲ Extraversion
^۳ Openness to experience
^۴ Agreeableness
^۵ Conscientiousness
^۶ Wagerman & Funder
^۷ Masaali
^۸ Pintrich & Schunk
^۹ Rio & Marshal
^{۱۰} Intrinsic motivation
^{۱۱} Extrinsic motivation

می‌شوند، از آنجاکه اعتقاد دارند مشارکت منجر به پیامدهای مطلوبی از قبیل پاداش، تمجید معلم، یا اجتناب از تنبیه خواهد شد، روی تکلیف کار می‌کنند (پینتریچ و شانک، ۲۰۰۲).

مسأله‌ی دیگر این‌که انگیزش نیز ممکن است روی تاب‌آوری تحصیلی تأثیر بگذارد. وجود انگیزه یکی از ویژگی‌هایی است که برای کودکان و نوجوانان تاب‌آور ذکر شده است (کامپفر^۱، ۱۹۹۹؛ گارمزی، ۱۹۹۱). در این راستا، رضایی، گلستانه و موسوی (۱۳۹۲) در تحقیقی روی دانش‌آموزان دوره‌ی دبیرستان نتیجه گرفتند که بین تاب‌آوری تحصیلی با انگیزش تحصیلی و ابعاد آن رابطه‌ی معناداری وجود دارد. هم‌چنین، ایمز و آرچر^۲ (۱۹۸۸) نشان دادند که دانش‌آموزان دارای انگیزه‌ی بالا از راهبردهای شناختی بیشتری برای حل مسائل استفاده می‌کنند.

۱-۲- بیان مسأله

حقیقت وجود آدمی به برکت تعلیم و تربیت معنا و مفهوم می‌یابد و طبق این فرآیند است که استعدادها و توان بالقوه‌ی انسان بارور می‌شود. اهمیت تعلیم و تربیت را می‌توان در زیان‌ها و خسران‌هایی دید که بر اثر فقدان یا نقصان این حرکت پویا، دامن‌گیر فرد و جامعه می‌شود، تا آنجاکه برای معضلات اجتماعی و فرهنگی باید از تعلیم و تربیت به تمام و کمال مدد گرفت. در بررسی ابعاد برنامه‌های درسی گذشته، بیشتر از بُعد اجتماعی برنامه‌ها، بُعد روانی آنهاست که درخور اهمیت بسیار است. در نظام آموزشی مؤثر است که عواملی هم‌چون انگیزش، و تاب‌آوری قابل پرورش هستند. بطور کلی مسائل و مشکلات و کمبودها در رابطه با این عوامل در سه زمینه‌ی متفاوت قابل شناسایی هستند که عبارتند از تربیت نیروی شایسته در نظام آموزش و پرورش، تغییر روش‌های تدریس، اجرای برنامه‌های درسی و اهداف آموزشی در رابطه با فراهم آوردن محیط مناسب برای شکوفایی دانش‌آموزان که شامل ایجاد و پروراندن انگیزش، و تاب‌آوری در افراد می‌شود.

در میان ابعاد تاب‌آوری، تاب‌آوری تحصیلی از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. تاب‌آوری تحصیلی توانایی دانش‌آموز در کنار آمدن مؤثر با موانع، استرس، فشار و در مجموع عوامل تهدیدکننده در بافت تحصیلی است (ماستن، ۲۰۰۴). طبق تحقیقات صورت گرفته این مهم به ذهن می‌رسد که آیا این مقاومت و سازگاری مثبت می‌تواند از انگیزش انسان نشأت گرفته باشد؟ و آیا این ارتباط با انگیزش درونی بیشتر است و یا با انگیزش بیرونی. بنابراین، آگاهی از راه‌کارهای شناختی و فراشناختی به‌تنهایی برای بهبود پیشرفت دانش‌آموزان کافی نیست، بلکه دانش‌آموزان باید برای بکارگیری این راه‌کارها از انگیزه و علاقه‌ی لازم نیز

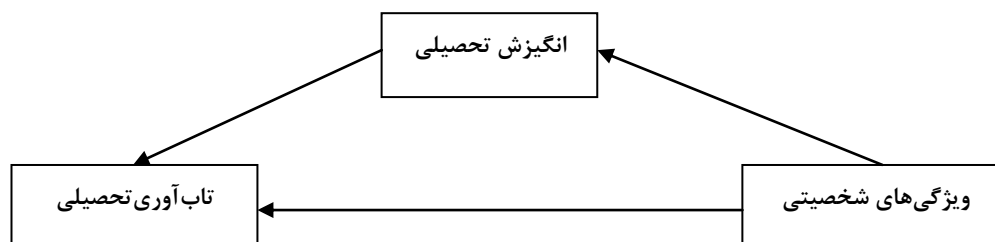
^۱ Kumpfer

^۲ Ames & Archer

برخوردار باشند (پاریس، لیپسون و ویکسون^۱، ۱۹۸۳؛ پینتریچ، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹؛ پینتریچ، کراس، کوزما و مک کیچی^۲، ۱۹۸۶؛ به نقل از پینتریچ و دی گروت، ۱۹۹۰). از طرفی دیگر، مطالعاتی که ویژگی‌های شخصیتی را بررسی کرده‌اند، ارتباط مستقیمی میان این متغیر و تاب‌آوری یافته‌اند (گارمزی، ۱۹۹۱؛ کمپل - سیلیس، کوهان و استین^۳، ۲۰۰۶).

با مروری بر ادبیات پژوهشی انجام شده در مورد تاب‌آوری تحصیلی و عوامل مؤثر بر آن می‌توان مشاهده نمود که اگرچه برخی تحقیقات تأثیر ویژگی‌های شخصیتی در تاب‌آوری را بررسی نموده‌اند (برای نمونه گارمزی، ۱۹۹۱؛ کمپل - سیلیس و همکاران، ۲۰۰۶) و تحقیقات دیگری هم به تأثیر انگیزش تحصیلی روی تاب‌آوری تحصیلی پرداخته‌اند (کامپفر، ۱۹۹۹؛ گارمزی، ۱۹۹۱) اما بر اساس جستجوهای به عمل آمده تحقیقی که به بررسی همزمان رابطه‌ی ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری با واسطه‌گری انگیزش تحصیلی بپردازد در ایران انجام نشده است. بنابراین، پژوهش حاضر درصدد پر کردن چنین شکافی است و در پی پاسخ‌گویی به این مسأله است که آیا ویژگی‌های شخصیتی می‌توانند به واسطه‌ی انگیزش تحصیلی، تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان را پیش‌بینی کنند؟ دیگر این که آیا تفاوت‌های جنسیتی در هر کدام از این متغیرها وجود دارد؟

بدین ترتیب، مسأله‌ی اساسی در پژوهش حاضر، بررسی یک مدل علی است که در آن ویژگی‌های شخصیتی (روان‌نژندی، برون‌گرایی، گشودگی در تجربه، توافق‌پذیری و وظیفه‌مداری) به عنوان متغیرهای برون‌زاد، انگیزش تحصیلی به عنوان متغیر واسطه‌ای و تاب‌آوری تحصیلی به عنوان متغیر درون‌زاد مورد مطالعه قرار می‌گیرند. در این راستا شکل ۱-۱ مدل مفهومی از روابط بین متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل ۱-۱: مدل مفهومی پژوهش حاضر

^۱ Paris, Lipson & Wikson

^۲ Cross, Kuzma & MacKitchi

^۳ Campbell-Sillis, Cohan & Stein

۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

در محیط‌های آموزشی، عوامل متعددی از قبیل دنبال نمودن اهداف تحصیلی، انجام تکالیف تحصیلی، آماده‌سازی و دغدغه‌ی فکری برای داشتن شغل مناسب، کسب درآمد جهت استقلال مالی و همچنین داشتن مهارت‌های اجتماعی در برقراری ارتباطات مؤثر با همسالان و معلمان می‌تواند به عنوان چالش‌های جدی و منابع بالقوه‌ی استرس مطرح شوند (فرایدنبرگ^۱، ۱۹۹۷). آنچه مسلم است این است که دانش‌آموزان برای مقابله با استرس‌ها و چالش‌های تحصیلی و نهایتاً حفظ بهینه‌ی عملکرد خود به کارکردهایی نیاز دارند که آنان را در کسب این توانایی تجهیز نماید. در چنین شرایطی افرادی می‌توانند به مقابله با این مشکلات بپردازند که از تاب‌آوری تحصیلی بیشتری برخوردار باشند.

از سوی دیگر خود فرد و خصوصیات و ویژگی‌های شخصیتی او نیز از اهمیت زیادی برخوردارند؛ خصایص شخصیتی از قبیل خودپنداره‌ی مثبت، اجتماعی بودن، هوش، خودمختاری، عزت نفس، ارتباطات خوب، مهارت حل مسأله و سلامت روانی و جسمانی از عوامل مؤثر در افزایش تاب‌آوری فرد هستند (گارمزی، ۱۹۹۱).

در این میان انگیزش تحصیلی نیز از جمله سازه‌های مهم در روان‌شناسی تربیتی است. گفته می‌شود دانش‌آموزانی که دارای انگیزش بیشتری هستند، نوعی تلقی مثبت از مجموعه‌ی ویژگی‌های درونی خود دارند و توانایی‌ها و انگیزه‌های خود را ارزشمند می‌دانند که این خود می‌تواند بیانگر نشانه‌های تاب‌آوری در آنان باشد (قاسم و حسین‌چاری، ۱۳۹۱).

پژوهش حاضر از آن جهت که ساز و کار تأثیر هر یک از ویژگی‌های شخصیتی بر تاب‌آوری را روشن می‌کند می‌تواند نقش بسزایی در ادبیات پژوهشی مربوط به تاب‌آوری تحصیلی داشته باشد. به بیان دیگر، طرح واسطه‌گری انگیزش درونی و بیرونی در رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی به غنای دانش موجود در حوزه‌ی تاب‌آوری می‌انجامد. این پژوهش همچنین نوید بخش محیط‌های آموزشی خواهد بود، از این جهت که اگر معلمان برای ایجاد و بهبود انگیزه در دانش‌آموزان تلاش نموده و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان در آموزش را در نظر بگیرند می‌توانند تاب‌آوری تحصیلی آنان را ارتقا بخشند. بدین ترتیب از هدر رفتن منابع مالی جلوگیری به عمل آمده و رسالت آموزش و پرورش که آماده کردن افراد شایسته برای ورود به اجتماع و دانشگاه است برآورده می‌شود. اهمیت پژوهش حاضر بیشتر بدان جهت است که برخلاف ثبات نسبی ویژگی‌های شخصیتی، انگیزش تحصیلی به عنوان سازه‌ای قابل افزایش و بهبودی به حساب

---

^۱ Frydenberg

می‌آید و با توجه به واسطه‌گری انگیزش تحصیلی می‌توان برنامه‌هایی برای بهبود تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان از طریق افزایش انگیزش تحصیلی آنان تدارک دید.

۱-۴- اهداف پژوهش

۱-۴-۱- هدف اصلی

هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی نقش واسطه‌گری انگیزش تحصیلی در رابطه بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان است. در این راستا اهداف زیر مورد نظر هستند:

۱- بررسی اثر مستقیم ویژگی‌های شخصیتی بر تاب‌آوری تحصیلی

۲- بررسی اثر مستقیم ویژگی‌های شخصیتی بر انگیزش تحصیلی

۳- بررسی اثر انگیزش تحصیلی بر تاب‌آوری تحصیلی با کنترل اثر ویژگی‌های شخصیتی

۴- بررسی نقش واسطه‌گری انگیزش تحصیلی در رابطه‌ی بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی

۱-۴-۲- هدف فرعی:

بررسی تفاوت‌های جنسیتی در ویژگی‌های شخصیتی، انگیزش تحصیلی و تاب‌آوری تحصیلی

۱-۵- سؤالات پژوهش

۱-۵-۱- سؤالات اصلی:

۱- آیا ویژگی‌های شخصیتی، تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان را به صورت معناداری پیش‌بینی می‌کنند؟

۲- آیا ویژگی‌های شخصیتی، انگیزش تحصیلی در دانش‌آموزان را به صورت معناداری پیش‌بینی می‌کنند؟

۳- آیا با کنترل اثر ویژگی‌های شخصیتی، انواع انگیزش تحصیلی، تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان را به صورت معناداری پیش‌بینی می‌کنند؟

۴- آیا انگیزش تحصیلی در رابطه‌ی بین ویژگی‌های شخصیتی و تاب‌آوری تحصیلی نقش واسطه‌گری را ایفا می‌کند؟

۱-۵-۲- سؤال فرعی:

آیا بین میانگین نمرات دختران و پسران از نظرمغیرهای پژوهش (ویژگی‌های شخصیتی، انگیزش تحصیلی و تاب‌آوری تحصیلی) تفاوت معناداری وجود دارد؟

۱-۶- تعاریف مفهومی متغیرها

۱-۶-۱- ویژگی‌های شخصیتی: ویژگی‌های شخصیتی به ویژگی‌های عمومی شخصیت در زندگی روزمره اشاره دارد که به صفاتی پایدار در طی زمان برمی‌گردد. این صفات از موقعیتی به موقعیت دیگر تغییر چندانی نکرده و به ماهیت وجودی فرد اشاره دارد (حق شناس، ۱۳۸۸). بر اساس مدل پنج عامل بزرگ شخصیت، پنج عامل اصلی شخصیت عبارتند از:

- روان‌نژندی: به تمایل فرد برای تجربه‌ی اضطراب، تنش، ترحم‌جویی، خصومت، تکانش‌وری، افسردگی و عزت نفس پایین برمی‌گردد.

- برون‌گرایی: به ویژگی‌های اجتماعی بودن، قاطعیت در عمل و اهل گفتگو و ... بودن اشاره دارد. افراد برون‌گرا هیجان و تحریک را دوست دارند.

- گشودگی یا باز بودن تجربه: این افراد دارای تصورات فعال، حساسیت به زیبایی، توجه به تجربه‌های عاطفی درونی و داوری مستقل هستند.

- توافق‌پذیری: افراد دارای این ویژگی به ارتباط بین فردی تأکید دارند. این افراد اساساً نوع دوست هستند. با دیگران احساس همدردی می‌کنند و مشتاق کمک به آنان هستند و معتقدند دیگران نیز با او همین رابطه را دارند.

- وجدانی بودن یا وظیفه‌گرایی: نوعی کنترل خویش‌نهادی است که به فرآیند فعال طراحی، سازماندهی و اجرای وظایف نیز گفته می‌شود. تفاوت‌های فردی در این زمینه، مبنای شاخص وجدانی بودن است هم‌چنین این افراد دارای هدف و خواسته‌های قوی و از پیش تعیین شده هستند.

۱-۶-۲-انگیزش تحصیلی: انگیزش تحصیلی فرایندی درونی است که رفتارهای مربوط به امور تحصیلی کودکان را در طول زمان فعال کرده، هدایت و نگه می‌دارد و به رفتار انرژی و جهت می‌دهد (ریو و مارشال، ۲۰۰۵، ترجمه‌ی سیدمحمدی، ۱۳۸۹).

۱-۶-۳-تاب آوری تحصیلی: تاب‌آوری تحصیلی عبارت است از توانایی دانش‌آموز در کنار آمدن مؤثر با موانع، استرس، فشار و در مجموع عوامل تهدیدکننده در بافت تحصیلی (ماستن، ۲۰۰۴).

فصل دوم

۲- مبانی نظری و تحقیقات پیشین

۱-۲- مبانی نظری

در این فصل، ابتدا به بررسی مبانی نظری متغیرهای ویژگی‌های شخصیتی، انگیزش تحصیلی و تاب‌آوری تحصیلی پرداخته می‌شود و سپس نتایج تحقیقات در مورد ارتباط بین متغیرها و تفاوت‌های جنسیتی در متغیرهای پژوهش ارائه گردیده و در نهایت فرضیه‌های تحقیق مطرح می‌شوند.

۲-۱-۱- ویژگی‌های شخصیتی

شاید بتوان شخصیت را اساسی‌ترین موضوع علم روان‌شناسی دانست. شخصیت از ریشه‌ی لاتین (Persona) که به معنی «نقاب و ماسک» است گرفته شده است و اشاره به ماسک و نقابی دارد که بازیگران یونان و روم قدیم بر چهره می‌گذاشتند و این تعبیر تلویحا به این موضوع اشاره دارد که شخصیت هر فرد ماسکی است که او بر چهره‌ی خود می‌زند تا وجه تمایز (تفاوت) او از دیگران باشد. شخصیت در یک معنای کلی، یعنی جنبه‌های بی‌همتا و نسبتاً پایدار درونی و بیرونی منش فرد، که در موقعیت‌های مختلف بر رفتار وی تأثیر می‌گذارند (شولتز^۱، ترجمه ی کریمی، ۱۳۸۴).

هیلگارد، شخصیت را الگوهای رفتار و شیوه‌های تفکر که نحوه‌ی سازگاری شخص را با محیط تعیین می‌کند تعریف کرده است، در حالی که برخی دیگر «شخصیت» را به ویژگی‌های «پایدار فرد» نسبت داده و آن را به صورت مجموعه‌ی ویژگی‌هایی که باثبات و پایداری داشتن مشخص هستند و باعث پیش‌بینی رفتار فرد می‌شوند، تعریف می‌کنند (به نقل از اتکینسون و همکاران، ترجمه‌ی براهنی، ۱۳۸۵).

عدم توافق روان‌شناسان درباره‌ی ماهیت شخصیت، به اختلاف نظرهای زیادی درباره‌ی واژه‌ی شخصیت انجامیده است. در حقیقت تعریف شخصیت به نوع نظریه‌ی هر دانشمند بستگی دارد. به طور کلی، تعاریف شخصیت را می‌توان به ۴ دسته تقسیم کرد: تعاریفی که روی فردیت و یگانگی افراد تأکید می‌کنند؛ در این تعاریف شخصیت شامل خصوصیات است که افراد را از هم متمایز می‌نماید (عظیم‌زاده پارسا، حسینی‌مهر و رحمانی، ۱۳۹۰). تعاریفی که بر ساختارها و سازه‌های درونی و فرضی تأکید می‌ورزند؛ در این گونه تعاریف، رفتارهای آشکار، بخش کمی از تعریف را تشکیل می‌دهد. در این مفهوم شخصیت شامل انتزاع‌هایی است که

^۱ Schults

از رفتارهای آشکار و مشاهدات رفتاری اخذ شده است. تعاریفی که روی تاریخچه‌ی زندگی و مراحل رشد تأکید دارند؛ در این دیدگاه، شخصیت حاصل رویدادهای درونی و بیرونی است. رویدادهای درونی شامل آمادگی‌های ژنتیکی بیولوژیکی است و رویدادهای بیرونی، تجربیات اجتماعی و رویدادهای محیطی را در بر دارد. در نهایت در تعاریفی که بر الگوهای رفتار تأکید دارند، فرض می‌شود که شخصیت به طور نسبی در طی زمان ثابت می‌ماند و تداوم پیدا می‌کند. این ثبات در الگوهای رفتاری از مکانی به مکان دیگر و از زمانی به زمان دیگر حفظ می‌شود (آتش‌روز، پاکدامن و عسکری، ۱۳۸۷).

یکی دیگر از نظریه‌های شخصیت که سعی در توجیه منش و خوی افراد با تمایلات و گرایش‌های آنان دارد، دیدگاه گرایشی^۱ است. این دیدگاه معتقد است گرایش‌ها، خصوصیات هستند که افراد با خود حفظ می‌کنند، به خود آن‌ها تعلق دارند و جزئی از آن‌ها هستند. سه رویکرد منشعب شده از دیدگاه گرایشی شامل رویکرد تیپ و خصیصه (صفت)، رویکرد نیازها و انگیزه‌ها، رویکرد زیست‌شناسی و خلق‌وخو می‌گردد (کارور و شی‌یر^۲، ترجمه‌ی رضوانی، ۱۳۸۷).

آلپورت^۳ (۱۹۹۸) معتقد بود صفات، واحدهای اصلی شخصیت هستند. صفات واقعیت دارند و جایگاه آن‌ها در سیستم عصبی انسان قرار دارد. او بین صفات اصلی (آمادگی فراگیر و مشخص در زندگی فرد)، صفات محوری (با فراگیری کمتر از صفات اصلی) و صفات ثانویه (حداقل فراگیری، همسانی و قابلیت مشاهده) تفاوت قائل شد (پروین و جان، ۲۰۰۱).

کتل^۴ (۱۹۸۱) بر خلاف آلپورت، اعتقاد نداشت که صفت‌ها در درون هر شخص وجود دارند. او آن‌ها را سازه‌هایی فرضی یا تخیلی می‌دانست که از مشاهده‌ی عینی رفتار آشکار شخص استنباط می‌شوند. کتل بین صفت‌های مشترک و صفت‌های یگانه تمیز قایل شد و صفت‌ها را به صفات، توانایی، خلق و خو و پویا تقسیم کرد (شولتز، ترجمه‌ی کریمی، ۱۳۸۴).

در رویکرد انگیزشی به شخصیت، این فرض وجود دارد که رفتار را به بهترین نحو می‌توان به منزله‌ی بازتاب مجموعه‌ای از نیازهای زیربنایی تصور کرد. مهم‌ترین تلاش برای دسته‌بندی نیازهای انسان از سوی موری انجام گرفت (کارور و شی‌یر، ترجمه‌ی رضوانی، ۱۳۸۷). در رویکرد زیست‌شناسی و خلق و خوی، جنبه‌های زیستی و ذاتی شخصیت کودک با ویژگی‌های بعدی شخصیتی او ارتباط دارد (پروین و جان، ۲۰۰۱). در حالی که شواهد بسیار نشان می‌دهد که بعضی پیام‌های عصبی در تحول، رشد و تجلی صفات مختلف شخصیت نقش دارند ولی دلایل کافی برای شکل دادن و ایجاد شخصیت توسط آن‌ها وجود

^۱ Tendency perspective

^۲ Carver & Scheier

^۳ Alport

^۴ Katel